

Wilhelm Baum – Dietmar W. Winkler

BISERICA ASIRIANĂ A RĂȘĂRITULUI

O scurtă istorie a creștinismului siro-oriental

CUPRINS

Prefață	9
BISERICA ASIRIANĂ A RĂSĂRITULUI	
Scurtă introducere asupra istoriografiei bisericești și asupra terminologiei (<i>Dietmar W. Winkler</i>)	11
I. EPOCA SASANIDĂ (până la 653)	
(<i>Dietmar W. Winkler</i>)	17
1. Începuturile creștinismului în Persia	18
2. Problematika referitoare la întemeierea apostolică	22
3. Centralizarea Bisericii și receptarea credinței de la Niceea (410)	26
4. Acceptarea altor sinoade apusene (420)	29
5. O declarație de independență a Bisericii Răsăritului în anul 424?	31
6. Școala perșilor de la Edessa și Sinodul de la Efes (431)	33
7. Școala de la Nisibis	40
8. A acceptat Biserica Răsăritului nestorianismul la sinoadele din anii 484 și 486?	41
9. Biserica Răsăritului în secolul al VI-lea	45
10. De la Babai cel Mare la cucerirea arabă	52
II. EPOCA ARABILOR (650-1258) (<i>Wilhelm Baum</i>)	
1. Epoca catolicosului Ishoyahb al III-lea și începuturile islamului	59
2. Misiunea spre China din secolele VII-VIII	64
3. Creștinismul siro-oriental în India	70

4. Timotei I (780-823) și epoca abasidă (749-946)	78
5. Creștinii siro-orientali ca propagatori ai culturii	84
6. Istoriografia și dreptul canonic	90
7. Activitatea misionară în Asia Centrală	94
8. Imaginea Bisericii Asiriene a Răsăritului în Europa secolului al XIII-lea	102
III. EPOCA MONGOLILOR (secolele XIII-XIV)	
(<i>Wilhelm Baum</i>)	107
1. Biserica siro-orientală și mongolii	107
2. Biserica Apusului descoperă Biserica Răsăritului	113
3. Perioada catolicosului Yahballaha al III-lea (1281-1317)	119
4. Perioada catolicosului Timotei al II-lea (1318-1332)	126
5. Secolele întunecate ale Bisericii Răsăritului	130
IV. EPOCA OTOMANILOR (secolele XV-XIX)	
(<i>Wilhelm Baum</i>)	139
1. Uniunea caldeeană și uniunea indiană	139
2. „Catholicatul nestorian din munți” și alte uniri cu Roma	144
3. Activitatea misionară rusească și occidentală în secolul al XIX-lea	153
V. SECOLUL XX (<i>Dietmar W. Winkler</i>)	
1. Primul Război Mondial	166
2. Diplomația de după război și cheștiunea statului asirian	170
3. Încetarea mandatului britanic în Irak	173
4. Emigrația și diaspora	176
5. Reorganizarea bisericească și schisma patriarhală	178
6. Patriarhatul lui Mar Dinkha al IV-lea Khananya și eforturile ecumenice	182
7. Structura și situația de astăzi	188

VI. LIMBA ȘI LITERATURA	
BISERICII RĂSĂRITULUI	195
1. Literatura siriacă (<i>Dietmar W. Winkler</i>)	195
2. Literatura iraniană (<i>Manfred Hutter</i>)	204
3. Literatura chineză, uigură și turcă (<i>Wilhelm Baum</i>)	210
ANEXE	213
1. Lista catolicoșilor Bisericii Răsăritului (<i>Wilhelm Baum</i>)	213
2. Lista conducătorilor (<i>Dietmar W. Winkler</i>)	217
BIBLIOGRAFIE	221
LISTA ILUSTRĂȚIILOR	247
INDICE	251

Prefață

În Occident, Orientul este privit mai ales ca aparținând islamului. Pentru conștiința apuseană nu este prea clar faptul că creștinismul nu doar că își are originile în Orientul Mijlociu, ci este prezent acolo până astăzi prin diferite Biserici, care au o istorie plină de evenimente și păstrează o moștenire bogată. Așadar, am pornit pe urmele uneia dintre aceste Biserici creștine. „Biserica Asiriană a Răsăritului” este, astăzi, cea mai mică Biserică orientală, deși, în Evul Mediu, ea depășea cu mult limitele Orientului Mijlociu, ajungând până în India, Asia Centrală și China.

Această carte ia în considerare cercetările mai noi, însă nu se adresează exclusiv specialiștilor. În alcătuirea ei, am încercat să prezentăm publicului larg acest creștinism dezvoltat într-o cultură diferită, într-un limbaj cât mai accesibil cu putință. Cititorul interesat de religie și teologie va găsi prin ea accesul într-o lume creștină uitată, cu o moștenire literară extraordinară. Nu în ultimul rând, această prezentare ni s-a părut importantă și pentru că un număr de creștini siro-orientali și-au găsit, între timp, în Occident, o nouă casă. Pentru o lectură mai ușoară, am decis să renunțăm la aparatul critic, iar în cazul numelor și locurilor străine, la transliterarea științifică cu semne diacritice. Cu toate acestea, lista bibliografică de la final arată că pot fi obținute încă mult mai multe informații detaliate decât oferă prezenta introducere¹.

¹ Deși autorii volumului de față au renunțat la notele de subsol și au preferat să întocmească liste bibliografice pentru fiecare capitol, am decis să adaug în versiunea românească câteva note, din trei considerente. Mai întâi, am considerat necesar să ofer indicații geografice și scurte explicații pentru locuri sau aspecte puțin cunoscute în mediul teologic

Îi mulțumim Prof. DDr. Manfred Hutter (Bonn) pentru contribuția sa despre literatura iraniană. Prof. Dr. Wolfgang Hage (Marburg) îi mulțumim pentru faptul că a realizat o primă verificare a manuscrisului, iar Prof. Dr. Herbert Franke (Gauting) pentru observațiile sale cu privire la capitolele despre China. Dr. Helga Anschütz (Reinbek) ne-a pus la dispoziție fotografiile de la Kotchannes. Îi mulțumim Prof. Dr. Erich Renhart nu numai pentru unele indicii de specialitate, ci mai ales pentru realizarea planului general. În final, ne îndreptăm mulțumirile spre Margareta Mollich și Dr. Henrike Winkler pentru ajutorul oferit la corectarea textului și realizarea indexului.

Klagenfurt-Graz, noiembrie 2000

Wilhelm Baum – Dietmar W. Winkler

românesc. Informațiile acestea le-am preluat din enciclopedii și dicționare precum *Encyclopaedia Iranica* (ediția online: <http://www.iranicaonline.org>), *New Catholic Encyclopedia* (Thomson/Gale, 2003) și *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage* (Gorgias Press, 2011). În al doilea rând, intenția mea a fost să ofer scurte note cu trimiteri la bibliografie în limba română despre unele subiecte discutate în volum, pentru a-i semnala cititorului câteva dintre puținele contribuții românești privitoare la tradiția creștină siriacă. Pe toate acestea le-am listat la finalul bibliografiei, într-o nouă secțiune semnalată corespunzător. Nu în ultimul rând, notele de subsol au fost necesare și pentru a actualiza structura de conducere a Bisericii Asiriene a Răsăritului și numele conducătorilor diverselor jurisdicții (Andrei Macar).

BISERICA ASIRIANĂ A RĂSĂRITULUI

Scurtă introducere asupra istoriografiei bisericești și asupra terminologiei

Dietmar W. Winkler

„Sfânta Biserică Apostolică și Catholică Asiriană a Răsăritului”, după cum îi este numele astăzi, este cea mai puțin cunoscută Biserică creștină în Occident și în prezent cea mai puțin numeroasă dintre Bisericile răsăritene.

Până în prezent, Teologia și Istoria Bisericii au acordat puțină atenție faptului că creștinismul timpuriu s-a răspândit nu doar în interiorul Imperiului Roman, cu alte cuvinte în Europa și în spațiul mediteranean, ci și în afara granițelor imperiale. Încă din secolul I, existau cu certitudine comunități creștine în Mesopotamia, care aparțineau la acea vreme Imperiului Part, înlăturat în secolul al III-lea de către perșii sasanizi. Deja în secolul al V-lea fusese depășit râul Oxus¹, iar creștinismul ajunsese la sogdieni², turci și chiar pe coasta Malabar din sud-estul Indiei. Creștinismul siriac de est³ se stabilise și în Peninsula Arabică, iar în secolul al VII-lea ajunsese și la curtea imperială chineză a dinastiei Tang. În secolul al XI-lea, au fost încreștinate parțial sau total și triburile

¹ Denumirea antică a fluviului Amu-Daria din Asia Centrală, care străbate țările Afganistan, Tadjikistan, Uzbekistan și Turkmenistan.

² Populație de origine iraniană, locuitoare a unor regiuni de pe Drumul Mătăsii ce corespund astăzi teritoriilor din jurul oraselor Samarkand și Bukhara din Uzbekistan.

³ În cadrul tradiției creștine de limbă siriacă, distingem între creștinismul siriac de vest, reprezentat de tradiția siro-ortodoxă sau iacobită (miafizită) și creștinismul siriac de est, reprezentat de tradiția siro-orientală („nestoriană”).

turco-tătare, care, în final, au făcut parte din Imperiul Mongol. Astfel, Biserica Asiriană a Răsăritului a atins până în Evul Mediu cea mai mare răspândire dintre toate Bisericile creștine. În zilele noastre însă, din cauza circumstanțelor istorice și politice, ea a devenit o minoritare, fiind reprezentată în Irak, Iran și India, precum și în diaspora din America de Nord, Australia, Siria, Caucaz și Liban. Biserica Asiriană a Răsăritului a păstrat o însemnată moștenire teologică, istorică și spirituală, care a fost împinsă deoparte ca eretică – „nestoriană” – de restul creștinătății.

Lipsuri ale istoriei bisericești

Creștinismul siriac este puțin cunoscut, deși reprezintă, alături de tradiția latină-apuseană și greacă-bizantină, cea de-a treia mare ramură a creștinătății⁴. Lui îi aparțin astăzi mai multe Biserici: în așa numita tradiție siriacă de vest avem Biserica Siro-Ortodoxă din Antiohia, Biserica Ortodoxă Malankara din India, Biserica Maronită, Biserica Catolică Malankara și Biserica Siro-Catolică. Tradiției siriace de est îi aparțin Biserica Apostolică Asiriană a Răsăritului, Biserica Caldeeană și Biserica Siro-Malabar din India, ultimele două fiind unite cu Biserica Catolică.

Deși Evanghelia își are originea în ambianța siro-aramaică, iar de-a lungul istoriei a existat neîntrerupt o tradiție creștină aramaică, după cum ne apare ea în diferitele Biserici siriace, această tradiție a fost lăsată la margine și uitată, mai ales în ceea ce privește discursul ei teologic. De multe ori se vorbește numai despre „Vestul-latin” (ceea ce include și Bisericile Reformei și Biserica Anglicană) și despre „Estul-grecesc”

⁴ Despre creștinismul și literatura de limbă siriacă, vezi traduceri în limba română: William WRIGHT, *Istoria literaturii creștine siriace*, trad. și introducere de Remus Rus, Ed. Diogene, Galați, 1996; Remus RUS (ed.), *Filocalia siriacă. Iubirea de frumos și înțelepciune, calea spre desăvârșire*, trad., selecție de texte, note și comentarii de Remus Rus, Univers Enciclopedic Gold, București, 2014; Martin TAMCKE, *Creștinii din Tur Abdin. O introducere în istoria Bisericii Ortodoxe Siriace*, trad. de Dragoș Boicu, Ed. Andreiană, Sibiu, 2015; Ignatius Aphram I Barsoum, *Mărgăritare risipite. O istorie a literaturii și științelor siriace*, trad. de Ovidiu Tămaș, Ed. Proema, Baia Mare, 2016; Sebastian P. Brock, *Părinți și scriitori sirieni de ieri și de azi*, trad. de arhid. Ioniță Apostolache și Hermina Maria Apostolache, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2016; Philip Jenkins, *Istoria pierdută a creștinismului*, trad. din lb. engleză de Mihai Moroiu, Baroque Books & Arts, București, 2018.

(cu includerea Ortodoxiei slave), în timp ce a treia tradiție importantă, „Orientul siriac”, nu este luată în considerare. Sirologul Sebastian Brock de la Universitatea din Oxford consideră că la baza acestei viziuni istorice înguste se află, între altele, următorii factori:

1. În primul rând trebuie numită „Istoria bisericească” a lui Eusebiu al Cezareei (+ 339), a cărei perspectivă a servit drept model pentru aproape toată istoriografia bisericească până în secolul XX. Eusebiu s-a concentrat pe o prezentare a creștinismului în Imperiul Roman, ceea ce a avut ca urmare orientarea atenției cu precădere către Europa. Acest eurocentrism, care aborda atât Ortodoxia bizantină cât și Biserica latină, nu lua în considerare faptul că o mare parte a creștinătății, mai ales de proveniență siro-aramaică (dar și armeană, coptă și etiopiană), era stabilită în afara Imperiului Roman și se răspândise asupra întregii Asii și în diferite părți ale Africii. Fiind a treia ramură, „Orientul siriac”, care cuprinde chiar China și India, reprezintă un creștinism asiatic autentic, în timp ce Răsăritul greco-slavon și Apusul latin înfățișează modul în care creștinismul s-a dezvoltat în Europa.

2. Ca urmare a controverselor hristologice din secolul al V-lea, Bisericile care au acceptat mărturisirea de credință a Sinodului Ecumenic de la Calcedon (451) au considerat creștinismul siriac, adică tradiția „vestică” („monofizită”) și tradiția „estică” („nestoriană”), a fi cel puțin schismatic, deși, de cele mai multe ori, l-au numit de-a dreptul eretic. Astfel, s-a ajuns la marginalizarea acestei ramuri a creștinătății în istoriografia bisericească calcedoniană și la dispariția ei din conștiința eclezială comună.

3. În cadrul teologiei academice europene, tradiția siriacă a rămas neluată în seamă, pe de o parte, întrucât Sinodul de la Calcedon a condus la orientarea spre Apusul latin și Răsăritul grecesc, iar pe de altă parte, pentru că limbile orientale, precum siriaca, au fost studiate mai degrabă la facultățile și institutele de orientalistă sau filologie, decât în școlile teologice. Deși literatura siriacă cuprinde aproape exclusiv scrieri religioase, studiarea ei a fost ignorată în centrele de cercetare a literaturii creștine.

Perspectiva eurocentristă a lui Eusebiu al Cezareei a fost depășită în unele locuri în secolul XX, iar dialogurile ecumenice ale prezentului au readus Bisericile Orientului în câmpul de interes. Cu toate

acestea, prezența tradiției siriace în conștiința teologiei academice din Occident este încă timidă.

Terminologia

Este oportun să adăugăm acum și câteva observații terminologice, mai exact cu privire la diferitele denumiri sub care a fost cunoscută „Biserica Asiriană a Răsăritului”.

Privind din perspectiva creștinătății Antichității târzii, ea a fost Biserica care se situa în afara granițelor Imperiului Roman. Astfel, izvoarele vorbesc despre „Biserica Răsăritului”⁵, respectiv „Biserica Apostolică a Răsăritului”, al cărei catolicos-patriarh își avea reședința la Seleucia-Ctesiphon, capitală a Imperiului Persan. Patriarhiile Imperiului Roman – Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim – sunt „apusene” pentru Biserica Răsăritului. Denumirea „Biserica (Apostolică) a Răsăritului”⁶ este considerată de către cei mai reputați istorici și cercetători din domeniul ecumenismului, precum și de către sirologi și orientaliști, drept cea mai uzuală și mai adecvată.

O a doua denumire, la fel de corectă, este „Biserica Siriacă de Est”⁷. Aceasta face referire la tradiția liturgică și la limba siro-aramaică, pe care Biserica Asiriană a Răsăritului le menține până astăzi.

Un al treilea nume potrivit este, bineînțeles, propria denumire a acestei Biserici: „Sfânta Biserică Apostolică și Catholică Asiriană a Răsăritului”. În cele mai timpurii izvoare siro-orientale însă, ea este amintită, adesea, doar ca „Biserica Răsăritului”, întrucât referirea la etnia vechiului Orient, prin termenul „asiriană”, își are originea în influența misionarilor anglicani din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În timpul mișcării naționale asiriene de la începutul secolului XX, s-a considerat că acest atribut descrie identitatea etnică a Bisericii, fapt ce a determinat adăugarea lui în denumirea oficială.

O altă denumire, întâlnită uneori în izvoare și în literatura secundară, este „Biserica Persană”. Ea este corectă doar în anumite

⁵ Germ. „(Apostolische) Kirche des Ostens”; engl. „(Apostolic) Church of the East”.

⁶ Deși D.W. Winkler folosește, adesea, denumirea „Biserica Apostolică a Răsăritului”, am optat, în prezenta traducere, pentru varianta „Biserica Asiriană a Răsăritului” întrucât aceasta s-a impus în mediul teologic românesc pentru desemnarea Bisericii „nestoriene”.

⁷ Germ. „Ostsyrische Kirche”; engl. „East Syriac Church”.

condiții, deoarece, pe de o parte, Imperiul Persan al sasanizilor a fost dizolvat în secolul al VII-lea de către arabi, iar pe de altă parte, Biserica Răsăritului s-a extins, ca urmare a elanului misionar, până în Asia Centrală, China și India. Așadar, acest concept este prea îngust, atât din punct de vedere temporal, cât și din punct de vedere geografic.

În final, vom trece în revistă denumirile frecvente în Occident, care sunt, însă, fie incorecte, fie aplicabile numai într-un sens restrâns.

Până în prezent, denumirea „Biserica Nestoriană” este cea mai întâlnită în literatura teologică și istorică. Prin aceasta, Bisericii Răsăritului îi este atribuită de către restul creștinătății o erezie care își are rădăcinile în secolul al V-lea. La acea vreme, creștinii încercau să rezolve o problemă teologică dificilă, și anume: cum este posibil ca Iisus Hristos să fie atât Dumnezeu adevărat, cât și om adevărat, rămânând cu toate acestea un subiect unic; cum ar trebui să fie înțeleasă relația dintre Dumnezeu-Fiul întrupat și Dumnezeu-Tatăl? În această dezbatere complicată, unii erau de părere că patriarhul Constantinopolului, Nestorie, ar fi susținut existența a doi fii, a două persoane, respectiv a două subiecte. Hristos ar fi Dumnezeu deplin și Om deplin, cele două persoane fiind unite doar din punct de vedere moral, iar nu ființial (ontologic). Însă din cercetările făcute asupra izvoarelor disponibile până în prezent, nu se poate conchide că Nestorie a susținut această învățătură și, prin urmare, Nestorie însuși nu a fost un „nestorian”. Cu toate acestea, conceptul de „nestorianism” își are locul lui stabil în Istoria Dogmelor pentru a desemna o învățătură hristologică care vede în Mântuitorul întrupat două subiecte. Bisericii Asiriene a Răsăritului i s-a imputat faptul că a adoptat această erezie în secolul al V-lea. După cum vom vedea în cele ce urmează, denumirea „Biserica Nestoriană” este incorectă ca denumire oficială, având în vedere teologia pe care o învață Biserica Răsăritului, chiar dacă teologul Nestorie este recunoscut de către ea ca sfânt și învățător⁸.

⁸ Despre inadecvarea calificativului „nestorian” pentru Biserica Asiriană a Răsăritului, vezi: Sebastian P. Brock, „Biserica «nestoriană»: o etichetă nefericită pentru Biserica Asiriană a Răsăritului”, traducere din lb. engleză de diac. Ioan. I. Ică jr., în: Sfântul Isaac Sirul, *Cuvinte către singuratici*, partea a II-a, studiu introductiv și traducere de diac. I. Ică jr., Deisis, Sibiu, ²2007, pp. 447-462.

În acest cadru, Biserica Răsăritului este numită și „Biserica pre-efesiană”, fiindcă disputele cu privire la Nestorie au atins pentru prima oară punctul culminant la cel de-al Treilea Sinod Ecumenic, care a avut loc la Efes (431). Biserica Răsăritului a adoptat, la sinoadele ei, numai hotărârile primelor două Sinoade Ecumenice (Niceea – 325 și Constantinopol – 381), dar în ciuda acestui fapt, numirea ei pornind de la faptul că nu a acceptat hotărârile unui sinod din Imperiul Roman este puțin potrivită, mai ales că Biserica Răsăritului s-a dezvoltat în afara granițelor acestuia.

În final, trebuie să amintim și denumirea acelei părți a Bisericii Răsăritului care se află în comuniune cu Biserica Romano-Catolică. Această ramură poartă numele de „Biserica Caldeeană Catholică” și este, astăzi, echivalentul catolic pentru „Biserica Asiriană” în Orientul Mijlociu și în diaspora. Partea unită cu Roma a Bisericii Răsăritului din India este numită „Biserica Siro-Malabar”. Toate aceste trei Bisericii au comună moștenirea siro-orientală, la nivel lingvistic, liturgic, spiritual și teologic.

I

EPOCA SASANIDĂ

(până la 653)¹

Dietmar W. Winkler

Istoria Bisericii și Istoria Dogmelor au pus Biserica Asiriană a Răsăritului în legătură cu disputele secolului al V-lea din Imperiul Roman, privitoare la credința corectă în Hristos. Aproape toate lucrările de referință conțin informații despre această ramură a creștinismului la titlul „Biserica Nestoriană”. Prin acesta, creștinismului siriatic de est îi este atribuită o erezie, deși aceasta fusese deja respinsă ca incorectă de către reprezentanții lui, cel puțin începând cu Epoca Medievală. Însemnatul teolog și canonist siro-oriental, Abdisho bar Brika (+ 1318) scria, în anul 1298, în lucrarea „Cartea Perlei” („Marganita”), că creștinii siro-orientali „nu și-au schimbat vreodată credința, ci au păstrat-o așa cum au primit-o de la Apostoli și sunt numiți nejustificat «nestorienii», cu atât mai mult cu cât Nestorie nu a fost patriarhul lor și ei nici măcar nu au înțeles limba acestuia”.

Calificativul „nestorian” rezistă cu perseverență în literatura de specialitate despre Biserica Asiriana a Răsăritului până în prezent. Unele descrieri ale istoriei acesteia încep cu creionarea evenimentelor

¹ Pentru contribuții în limba română despre Biserica Asiriană a Răsăritului în această perioadă, vezi: Dana Miller, „Istoria și teologia Bisericii Răsăritului din Persia până la sfârșitul secolului VII”, traducere din lb. engleză de diac. I. Ica jr., în: Sfântul Isaac Sirul, *Cuvinte către singuratici*, partea a II-a..., pp. 465-536; Pr. Georgian Păunoiu, „Biserica siro-orientală până în sec. al VII-lea”, în: *Altarul Banatului*, nr. 10-12 (2015), pp. 120-146.

din jurul Sinodului de la Efes (431), precum și cu controversa dintre Chiril al Alexandriei și Nestorie al Constantinopolului. Se sugerează, astfel, fie că Biserica Asiriană Răsăritului s-a separat ca rezultat al evoluțiilor din această perioadă, fie că ea își are începutul odată cu Sinodul de la Efes.

În această primă secțiune vom merge pe urmele Bisericii Asiriene a Răsăritului până la apariția arabilor în istoria ei și vom încerca să analizăm dacă ea a adoptat cu adevărat o învățătură de credință eretică, adică așa-numitul „nestorianism”.

1. Începuturile creștinismului în Persia

În timp ce în Imperiul Roman creștinismul a fost expus persecuțiilor până în anul 313, în Imperiul Iranian al Parților (până în 224) el s-a putut dezvolta, mai întâi, în condiții de pace. Probabil că primii creștini au pătruns la estul fluviului Tigru – în regiunile Adiabene și Khuzistan – deja de la începutul secolului al II-lea. Cu toate acestea, izvoarele sunt sărace în informații, iar începutul creștinismului aici este învelit în legendele unei întemeieri apostolice. Deja începând cu secolul al III-lea, prezența creștinismului în estul Imperiului Roman este bine dovedită, atât prin surse literare, cât și arheologice. În ultimul capitol al „Cărții legilor și a țărilor” a lui Philippus, un elev al filozofului arameean Bardesanes, sunt menționați creștini în Parția, Kushan, Persis, Media, Edessa, Hatra și Fars. Pe insula Kharg, câteva morminte creștine cu inscripții în siriacă, din secolul al III-lea, confirmă prezența comunităților creștine și în Golful Persic.

Putem accepta faptul că răspândirea creștinismului în Imperiul Part s-a realizat dinspre Osrhoene² și capitala ei, Edessa (azi Urfa), precum și dinspre ținuturile care înconjurau Nisibisul (azi Nusaybin), regiune în care prezența creștină este dovedită încă din secolul al II-lea, pe baza epitafului lui Abercius³. Cronica de la Edessa aduce o serie

² Regiune antică în nodrul Mesopotamiei între Imperiul Roman și Imperiul Persan. În sec. I-III, regatul Osrhoene a fost condus de dinastia abgaridă, devenită celebră prin Abgar al V-lea (13-50), care, conform lui Eusebiu al Cezareei, ar fi purtat o corespondență cu Iisus.

³ Inscripție pe piatra funerară a episcopului Abercius de Ierapolis († cca 167), care relatează, succint, călătoria sa în Siria, Mesopotamia și Roma.

de informații despre istoria timpurie a creștinismului la Edessa și ne arată că, în secolul al II-lea, creștinismul pătrunsese în Osrhoene. Însă înainte de inundațiile bine documentate din anul 201, creștinismul edessian era marcat de Marcion (+ 160), Bardesanes (+ 222) și Mani (+ 276), pe care marele poet-teolog siriac Efrem i-a combătut ca eretici. Doar începând cu secolul al IV-lea, odată cu episcopul Qune, avem aici un creștinism ortodox, în sensul normativ cunoscut în Istoria Bisericii. Având în vedere modul extrem de divers în care se înfățișa creștinismul la Edessa, putem emite numai presupuneri cu privire la primele forme de creștinism din Persia.

Este foarte probabil ca primele comunități creștine din Imperiul Part să fi rezultat din cele iudaice, mai ales că, asemenea locuitorilor din Osrhoene și din provincia romană Siria, și parții erau vorbitori de aramaică. Iudaismul exista în Mesopotamia și dincolo de Tigru cel puțin din timpul exilului babilonian, iar în timpul parților, comerțul cu mătase era sub control iudaic. Așadar, primii care au dus creștinismul spre est au fost, probabil, negustorii, care călătoreau pe rutele comerciale de la Marea Mediterană spre Golful Persic, Asia Centrală și China. Întrucât Edessa se afla la punctul de intersecție a unor importante rute comerciale, iar Antiohia era, la Marea Mediterană, metropola decisivă a provinciei romane Siria, drumul Evangheliei către Mesopotamia poate fi descris ca pornind din Ierusalim spre Antiohia și apoi spre Edessa. Nu în ultimul rând, importanța Edessei pentru creștinismul siriac se arată și prin faptul că siriaca, dialectul aramaic vorbit acolo, a devenit limba Bibliei și a Liturghiei pentru această ramură a creștinătății.

Alți factori care au contribuit la expansiunea creștinismului în Persia au fost mișcările refugiaților și deportările. Despre deportări cauzate de războaie avem relatări până în secolul al VI-lea. Odată cu întărirea perșilor sub Sasanizi (începând cu 224), s-a ajuns la conflicte neîntrerupte între Imperiul Persan și Imperiul Roman. Acestea au influențat răspândirea Evangheliei mai ales sub conducerea lui Shapur I (240-272), care a intrat adânc cu armata în teritoriul roman și în anul 260 a reușit să cucerească Antiohia. Cu această ocazie, perșii au luat mulți creștini din Antiohia, Capadocia, Cilicia și Siria, plasându-i ca meșteșugari și negustori în Babilon, Persis, Parția și Susiana. Între

ei pare să fi fost și episcopul Demetrius al Antiohiei, care avea să devină primul episcop de Beth Lapat (Gundeshapur). Se pare că acești creștini deportați, întrucât erau vorbitori de limbă greacă, nu se integraseră până în secolul al V-lea în populația creștină locală, de vreme ce există relatări despre două Biserici și două ierarhii separate, care săvârșeau liturghia în greacă, respectiv siro-aramaică. Inscripția magului zoroastrian Kartir (Kerdir), care sub Shapur I, Hormizd I (+ 273), Bahram I (+ 276) și mai ales sub Bahram al II-lea (+ 293) a ocupat o poziție importantă în imperiu, vorbește despre „nazarineni” (*nasraye*) și despre „creștini” (*krestyane*). Acesta ar putea fi un indiciu important pentru existența celor două tipuri de comunități creștine. Deși încă este așteptată o interpretare precisă a inscripției lui Kartir, putem accepta că primul termen se referă la comunitatea creștină aramaică, în timp ce al doilea termen caracterizează creștinii vorbitori de limbă greacă, deportați de Shapur I din Siria.

Faptul că în timpul lui Shapur I, așadar la jumătatea secolului al III-lea, creștinismul persan avea deja structuri episcopale, poate fi stabilit din disputele cu privire la episcopul Papa al capitalei imperiale Seleucia-Ctesiphon, care ar fi pretins un primat asupra celorlalți episcopi. Izvoarele descriu, însă, lucruri contradictorii. Se pare că Seleucia-Ctesiphon a devenit episcopie abia în secolul al III-lea și deja spre sfârșitul acestui secol și începutul secolului al IV-lea, Papa încercase să obțină supremația, în ciuda opoziției altor episcopi. Conform „Cronicii de la Arbela”, a cărei autenticitate este, însă, discutabilă, Papa a argumentat această pretenție prin faptul că el era episcopul reședinței imperiale. Alături de acest motiv exclusiv politic, Cronica ne mai transmite și faptul că episcopul a apelat din interes la episcopii de la „vest”, în special la Sada, episcopul Edessei, din cauza opoziției continue a celorlalți episcopi din Persia. „Cronica de la Arbela” afirmă că Papa a reușit să ajungă, în jurul anului 313, primul întâistătător al Bisericii persane. Atrage atenția faptul că Papa a apelat la episcopul Edessei, iar nu la cel al Antiohiei. „Cronica de la Arbela” pare să fie mai de încredere, din punct de vedere istoric, în această privință, decât listele și biografiile patriarhilor, care leagă începutul organizării episcopale de aici de epoca apostolică. În plus, conflictul și intervenția Părinților apuși sunt amintite și în colecția canonică siro-orientală („Synodicon

Orientale”), în cuvântarea lui Agapet, care se găsește în actele Sinodului lui Dadisho (424).

Cu toate acestea, rămân câteva întrebări deschise: de ce această intervenție apuseană, fără îndoială demnă de amintit, nu este menționată în niciun izvor istoric al Bisericii din Imperiul Roman? În plus, este posibil ca un „scaun patriarhal” al Răsăritului să fi fost deja sprijinit de episcopii apuseni înaintea Sinodului de la Niceea (325), unde au fost confirmate pentru prima dată privilegiile episcopilor Romei, Alexandriei și Antiohiei? Un răspuns mulțumitor la problematica primului catolicos-patriarh al Seleuciei-Ctesiphon pare să fie greu de oferit. În orice caz, din opoziția față de pretenția unui primat al episcopului din capitala imperială putem deduce că, la pragul secolului al IV-lea, existau deja în Imperiul Persan o serie de episcopii organizare independent.

Alte indicii pentru existența unor structuri bisericești în această perioadă ne oferă actele martirilor din Persia. Dacă în timpul parților, datorită politicii religioase liberale, Persia era un refugiu pentru creștinii persecutați în Imperiul Roman, sub sasanizi, în timpul cărora religia lui Zarathustra a devenit dominantă, creștinii au fost periodic expuși persecuțiilor.

Persecuții sângeroase împotriva creștinilor au avut loc mai ales în timpul lui Shapur al II-lea (309-379), între anii 339-379, ele fiind amintite și în scrierile unui contemporan, teologul siro-aramean Afraat (+ 350), cel numit „Înțeleptul persan”. Între cauzele persecuției trebuie să vedem, alături de întărirea religiei zoroastriene, și motivele politice. Împăratul roman Constantin se considera pe el însuși împărat creștin și adevăratul domn al Bisericii. El scria în anul 337, într-o scrisoare către Shapur al II-lea păstrată de Eusebiu al Cezareei, că creștinii trebuie să fie protejați. Această solicitare lipsită de diplomație a lui Constantin, care prin rolul de conducător al Bisericii pe care și l-a asumat îi considera pe creștini supușii lui, nu putea să trezească simpatii în Persia. În plus, disputele romano-persane au implicat și subiectul Armenia, care devenise creștină de la începutul secolului al IV-lea. Astfel, prin faptul că creștinismul era pe cale să devină religia oficială a Imperiului Roman, stăpânitorii sasanizi au văzut în creștini o posibilă amenințare a propriilor interese.

Marile evoluții din Biserica Imperiului Roman de după Edictul de la Milano, precum și controversa ariană din jurul Sinodului de la Niceea (325), nu au avut niciun impact în Biserica Persiei. Dimpotrivă, dacă părții au avut față de creștini o atitudine tolerantă, iar primii sasanizi au recurs la persecuții numai pentru a-i pedepsi pe cei care au renunțat la zoroastrism, sub Shapur al II-lea, ca urmare a evoluțiilor din Imperiul Roman, s-a trecut la persecuții sistematice împotriva creștinilor. Acestea, precum și distrugerea bisericilor în secolul al IV-lea, sunt descrise pe larg în actele martirilor din Persia, care, deși pe alocuri tind să exagereze, având un caracter legendar și sensibilizator, ne oferă suficientă informație ca să putem înțelege amploarea persecuțiilor. Mai mult decât atât, ele ne aduc informații despre episcopi, preoți, diaconi, asceți și monahi din diferite regiuni, care sunt martori pentru răspândirea creștinismului în Persia secolului al IV-lea și ne informează, astfel, despre Biserica Răsăritului.

Alături de Afraat, un alt martor ocular al conflictelor romano-persane este remarcabilul teolog Efrem Sirul (+ 373). El trăise pe propria piele evenimentele petrecute în Nisibis, orașul său natal, în anul 363, când, după trei asalturi eșuate ale perșilor (338, 346, 350), este cedat de către împăratul Iovian (363-364) lui Shapur al II-lea, în urma unor negocieri. Ca urmare, episcopul Avraam părăsește cetatea împreună cu comunitatea creștină, foarte mulți creștini bine-instruiți refugiindu-se la Edessa, capitala provinciei Osrhoene, situată în apropiere. Între aceștia era însuși Efrem, al cărui nume este pus în legătură cu fondarea „Școlii perșilor” de la Edessa.

Prețul pe care împăratul Iovian l-a plătit pentru pace a însemnat pentru creștini nu doar deportarea în provincii îndepărtate ale Imperiului Persan, ci și cedarea Nisibisului și a încă șase episcopii ale Patriarhiei Antiohiei în jurisdicția Bisericii persane.

2. Problematica referitoare la întemeierea apostolică

Izvoarele cu privire la începuturile creștinismului în Persia nu sunt suficiente pentru a ne oferi o imagine sigură în această chestiune. După cum am văzut, se pare că negustorii, refugiații din Imperiul Roman și apoi cei deportați în Persia, au adus pentru prima dată creștinismul în acest spațiu. Indiciile privitoare la existența unor creștini și